

KS. JANUSZ GREŻLIKOWSKI ^{a, b, ©}

 0000-0002-8538-9208

- ^a Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; Wydział Prawa Kanonicznego; Instytut Prawa Kanonicznego, ul. Dewajtis 5, 01-815 Warszawa, PL
- ^b Teologiczne Towarzystwo Naukowe Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku, ul. Prymasa Stanisława Karnkowskiego 3, 87-800 Włocławek, PL
- © J.Grezlikowski@Diecezja.Wloclawek.PL

ZMIANY USTROJOWO-ORGANIZACYJNE W SĄDOWNICTWIE DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ W LATACH 1918–1925 NA TLE ROZWOJU SĄDOWNICTWA KOŚCIELNEGO W POLSCE

Słowa kluczowe: diecezja włocławska, sądownictwo kościelne, sądownictwo diecezji włocławskiej, sąd kościelny diecezji włocławskiej.

Streszczenie: Działalność sądownictwa diecezji włocławskiej wiązała się ściśle z rozwojem sądownictwa kościelnego w Polsce oraz ze zmianami administracyjno-terytorialnymi diecezji. W historii diecezji włocławskiej było ich bardzo wiele, poczynając od okresu kujawsko-pomorskiego (1123–1818), a kończąc na okresie kujawsko-kaliskim (1818–1925) i okresie po 1925 r., czyli okresie ściśle włocławskim. We Włocławku, stolicy diecezji, od XIII wieku, istniał i funkcjonował oficjalat generalny, który w roku 1918 (21 listopada), zgodnie z przepisami Kodeksu z 1917 r. i postanowieniem biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego przekształcił się w Sąd Biskupi Włocławski. Oficjalat pomorski, początkowo foralny czyli okręgowy, funkcjonujący dla części pomorskiej diecezji, w XV wieku przekształcił się w generalny, a po zmianie granic diecezji w 1818 r. w diecezji działały dwa oficjalaty generalne: włocławski i kaliski. Ten ostatni był generalnym do roku 1885. Ostateczne

---

KS. DR HAB. JANUSZ GREŻLIKOWSKI, prof. UKSW (1954–). Kapłan (1979) diecezji włocławskiej; mgr (teologia, 1979, KUL, Lublin); mgr lic. nauk prawnych (prawo kanoniczne, 1983, KUL, Lublin); dr nauk prawnych (prawo kanoniczne, 1984, KUL, Lublin); dr hab. nauk prawnych (prawo kanoniczne, 2000, UKSW, Warszawa); prof. UKSW (2001–). Sędzia (1989–) i oficjał (1992–) w Sądzie Kościelnym Diecezji Włocławskiej.

zmiany w organizacji sądownictwa diecezji wrocławskiej spowodowało wejście w życie norm Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r.

Reorganizacja podziału administracyjnego Kościoła w Polsce w 1925 r., większa liczba diecezji, spowodowały, że dla realizowania jurysdykcji sądowej i wykonywania sprawiedliwości wystarczały oficjalaty w stolicach diecezji. Stąd też po 1925 r., wraz ze zmianą granic diecezji i odejściem okręgu częstochowsko-piotrkowskiego do nowych diecezji, przestał istnieć okręgowy konsystorz piotrkowski, a później konsystorz okręgowy kaliski. Poczynając więc od okresu diecezji wrocławskiej (od 1925 r.) możemy powiedzieć, że w diecezji istniał i działał tylko trybunał diecezjalny generalny we Wrocławku, nazywany Biskupim Sądem Duchownym, później noszący nazwę Biskupiego Sądu Kościelnego Diecezji Wrocławskiej czy wreszcie nazywany Sądem Kościelnym Diecezji Wrocławskiej. Ta ostatnia nazwa zaczęła funkcjonować głównie po roku 1950 i tak jest obecnie.

Diecezja wrocławska, która w swej historii przechodziła różne zmiany ustrojowo-organizacyjne i przeobrażenia terytorialne często związane ze zmianami organizacji kościelnej na ziemiach polskich spowodowanych względami politycznymi i która nie miała jednolitej nazwy przez cały okres jej trwania, gdyż nazywana była kruszwicką (do 1123 r.), kujawsko-pomorską (1123–1818), kujawsko-kaliską (1818–1925) i wreszcie wrocławską (od 1925)¹, posiada interesującą, sięgającą początków XIII wieku, historię kształtowania się, rozwoju i różnych przeobrażeń sądownictwa kościelnego². Początkowo w diecezji władzę sądowniczą sprawowali sami biskupi i była to jedna z ich ważnych funkcji jurysdykcyjnych³, po czym władzę sądowniczą sprawowali archidiaconi, którzy posiadali także

---

¹ Nazywano ją od początku wieku XII diecezją kujawską. Na synodzie prowincjalnym piotrkowskim z 1551 r. nakazano biskupom tytułować się „biskup wrocławski i Pomorza” i odtąd, do początków XIX stulecia, w aktach łacińskich używali oni tytułu *episcopus Vladislaviensis et Pomeraniae*, a diecezja nosiła nazwę *Vladislaviensis et Pomeraniae*. W języku polskim jednak nie używano nazwy diecezja wrocławsko-pomorska czy wrocławska i pomorska, albo biskup wrocławski i pomorski, ale diecezja kujawsko-pomorska lub poprawnie kujawska i pomorska. Od roku 1818 diecezja wrocławska na mocy bulli *Ex imposita nobis* nosiła nazwę kujawsko-kaliska, a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości wróciła, po następnej regulacji granic diecezji polskich 28 października 1925 r., na mocy bulli *Vixtum Poloniae unitas* papieża Piusa XI, do nazwy diecezja wrocławska. Zob. A. Tomczak, *Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 69(1964), z. 3, s. 17–19; W. Kujawski, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, w: *Diecezja Włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 19–23.

² Zob. J. Gręźlikowski, *Sądownictwo diecezji wrocławskiej – historia i teraźniejszość – na tle rozwoju sądownictwa kościelnego w Polsce*, *IusMatr*, 9(2004), s. 151–184.

³ S. Chodyński, *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, Włocławek 1914, s. 3.

znaczną władzę administracyjną⁴. Z czasem jednak władzę sądowniczą przejął oficjał – dzisiaj nazywany wikariuszem sądowym, sprawując ją przez wiele wieków w konsystorzach generalnych i foralnych, zwanych też oficjالاتami, a od dwudziestego wieku w sądach biskupich czy trybunałach.

Spore zmiany w funkcjonowaniu władzy sądowniczej i sądownictwa kościelnego przyniosła promulgacja Kodeksu prawa kanonicznego dokonana przez papieża Benedykta XV bullą *Providentissime Mater Ecclesia* z dnia 27 maja 1917 r., który wszedł w życie 19 maja 1918 r.⁵ Ustawodawstwo kodeksowe spowodowało oddzielenie władzy administracyjnej – wykonawczej i sądowniczej w dawnych konsystorzach generalnych i foralnych. Dla pierwszej z nich powstała kuria biskupa, zwana też diecezjalną, a dla sprawowania tej drugiej władzy utworzono sąd biskupi. Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w diecezji wrocławskiej, wtedy zwanej kujawsko-kaliską, funkcjonował konsystorz generalny we Wrocławku, któremu podlegały dwa konsystorze okręgowe: kaliski i piotrkowski. W związku ze zmianami w prawie kanonicznym ówczesny biskup kujawsko-kaliski Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki (1902–1927) powołał i uformował kurie biskupią we Wrocławku dla prowadzenia spraw administracyjnych diecezji, a dla prowadzenia i rozstrzygania spraw sądowych w diecezji utworzył sąd biskupi, czyli trybunał generalny we Wrocławku oraz podległe mu: trybunał pomocniczy w Częstochowie i trybunał pomocniczy w Kaliszu⁶.

Opracowanie ma ukazać zmiany ustrojowo-organizacyjne w sądownictwie diecezji wrocławskiej, jakie miały miejsce po wejściu w życie Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r., a więc w końcowym okresie kujawsko-kaliskim diecezji wrocławskiej (1918–1925), ich charakter, zakres, ustanowienie i obsadę personalną sądu biskupiego oraz działalność w nowej rzeczywistości prawnej. Tym samym przedłożenie stanowi przyczynek do pełniejszego poznania rozwoju sądownictwa kościelnego w Polsce, a szczególnie w diecezji wrocławskiej.

1. Z historii sądownictwa diecezji wrocławskiej

Od samego początku wprowadzenia wiary katolickiej na ziemiach polskich biskupi używali władzy sądowniczej. Jej sprawowanie było jedną

---

⁴ P. Hemperek, *Oficjالاتy okręgowe w Polsce*, RTK, 17(1971), z. 5, s. 51.

⁵ *Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus* (KPK 1917), ed. P. Gasparri, Typis Polyglottis Vaticanis, Romae 1934.

⁶ J. Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji wrocławskiej w latach 1918–1939*, Toruń 2010, s. 232–233.

z ważnych funkcji jurysdykcyjnych biskupa. Wraz z rozszerzaniem się wiary, urządzeniem diecezji i hierarchii, przyjęciem nauki prawa i wzorów z obcych i rodzimych uczelni, rozwijało się i udoskonalało polskie sądownictwo kościelne i zachodziła konieczność powierzenia funkcji sędziego innym osobom⁷. W miarę zaś zwiększania się kompetencji sądownictwa kościelnego, a w konsekwencji także spraw podlegających orzecznictwu biskupa, zachodziła konieczność powierzania funkcji sędziego innym⁸. Do XII wieku nie było w Kościele stałego urzędu biskupiego do spraw sądownictwa. Biskupi korzystali z pomocy archidiaconów, których władza była określana przez biskupa (*potestas mandata*). Z reguły mieli oni w swojej kompetencji sprawy zarządu i kontroli nad duchowieństwem, ale biskupi zlecali im także sprawy sądowe⁹. Dopiero w drugiej połowie XII wieku pojawił się we Francji i Anglii urząd stałego sędziego biskupiego pod nazwą oficjała, który w drugiej połowie XIII wieku przeszedł także do Polski, w tym i do diecezji wrocławskiej, do czego bezpośrednio przyczynili się legaci papiescy¹⁰.

Można powiedzieć, że urząd oficjała powstał z inicjatywy biskupów dla zaradzenia konkretnym potrzebom w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości. Chodziło przede wszystkim o zapewnienie sprawnego funkcjonowania sądownictwa kościelnego w polskich diecezjach. Władza oficjała nie była

---

⁷ Chodyński, *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 3–4.

⁸ Hempterek, *Oficjaly okręgowe w Polsce*, s. 51.

⁹ Od początku wieku XIII do połowy XVI archidiaconi posiadali władzę zwyczajną, przywiązaną przez prawo powszechnie do ich urzędu (*potestas propria, ordinaria*). Powodem przyznania przez prawo kościelne archidiaconom większej i własnej na swoim terenie władzy było powstanie w XII i XIII wieku znacznej liczby parafii, a jeszcze bardziej oddalenie się biskupów od duszpasterstwa do spraw politycznych i gospodarczych. Władza archidiaconów rozciągała się na wszystkie trzy dziedziny zarządu diecezją: ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. W ciągu XIV i XV stulecia synody prowincjonalne stale zmniejszały uprawnienia archidiaconów, pozwalając im sędzić tylko sprawy mniejszej wagi. Synod prowincjonalny piotrkowski z 1527 r. odebrał im resztę władzy administracyjno-sądowniczej nad duchowieństwem i wiernymi, pozostawiając tylko niektóre drobniejsze sprawy, związane z duszpasterstwem, jak troskę o kandydatów do stanu duchownego, wykształcenie i dokształcanie kleru oraz wizytacje. Sobór Trydencki jeszcze bardziej ograniczył władzę archidiacona i uzależnił go całkowicie od biskupa. Główną funkcją archidiacona w okresie potrydenckim była wizytacja z mandatu biskupa w oparciu o zatwierdzony przez niego formularz. Archidiaconi nie mogli też karać duchowieństwa, lecz tylko upominać i w odpowiednich przypadkach przedkładać sprawy biskupowi do rozstrzygnięcia. Za zgodą biskupa mogli odbywać synody archidiaconalne. Zob. B. Kumor, *Archidiaconat*, w: EK, t. 1, Lublin 1985, kol. 869–873; T. Siłnicki, *Organizacja archidiaconatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 6–7; J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000, s. 110.

¹⁰ Hempterek, *Oficjaly okręgowe w Polsce*, s. 52.

określana przez prawo kanoniczne, ale przez wolę biskupa wyrażoną w dokumencie nominacyjnym. Oficjałowie mieli najczęściej rozległą władzę i zależeli tylko od biskupa, względnie administratora diecezji i wikariuszy kapitulnych. Byli oni najważniejszymi urzędnikami w diecezji, biskupi mogli dowolnie ich wyznaczać i odwoływać, a władza ich kończyła się automatycznie ze śmiercią biskupa nominującego. W praktyce urząd ten z reguły łączono z urzędem wikariusza generalnego do spraw duchownych. Oficjał zatem w zastępstwie biskupa sprawował władzę administracyjną i sądowniczą¹¹.

Z oficjałami łączył się urząd konsystorza generalnych w miastach biskupich, a potem i foralnych w innych miastach diecezji¹². Termin „oficjałat” (*oficialatus*) oznaczał urząd oficjała zarówno generalnego, jak i foralnego, a niekiedy także trybunał oficjała. W odniesieniu do oficjałów okręgowych termin ten był używany również na określenie okręgu podlegającego jurysdykcji oficjała. Słowo „konsystorz”, występujące często w aktach oficjałów, oznaczało siedzibę sądu oficjała, jak również trybunał i kancelarię¹³. Dalszym etapem rozwoju sądownictwa było tworzenie wspomnianych oficjałatów okręgowych¹⁴. Na wzór francuski ustanawiali biskupi polscy urzędników w poszczególnych punktach diecezji, udzielając im określonych uprawnień na wyznaczonym terenie jurysdykcyjnym. Początki tej nowej instytucji w Kościele na ziemiach polskich kryją w sobie wiele tajemnic. Nie jesteśmy w stanie ich precyzyjnie opisać. Wiemy za A. Vetulanim¹⁵, że pierwsze oficjałaty okręgowe powstały jeszcze przed XV wiekiem, a w niektórych diecezjach znacznie wcześniej, jednakże kościelne prawo partykularne zajęło się nimi dopiero w wieku XVI. Po raz pierwszy spotykamy wzmiankę o oficjałatach okręgowych w statutach synodu prowincjalnego odbytego w Piotrkowie w 1510 r. Powracały do tej materii dalsze synody szesnastowieczne odbywane w Piotrkowie czy Łęczycy¹⁶. Wydaje się, że można

---

¹¹ Zob. tenże, *Oficjałat okręgowy w Lublinie XV–XVIII wieku. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974, s. 42–55.

¹² Chodyński, *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 7; Hemperek, *Oficjałaty okręgowe w Polsce*, s. 51–52.

¹³ Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej*, s. 112.

¹⁴ A. Vetulani, *Początki oficjałatu biskupiego w Polsce*, „Nowa Polonia Sacra”, 3(1939), s. 54.

¹⁵ Tenże, *Prawne stanowisko oficjałów biskupich w Polsce w XV stuleciu*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 473.

¹⁶ B. Ulanowski, *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w XVI wieku*, „Archiwum Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie”, 1(1895), s. 348–499.

przyjąć, iż oficjalaty okręgowe powstawały w Polsce jako organy powoływane do życia przez poszczególnych biskupów, wzorujących się na praktyce Kościoła na Zachodzie. Dopiero, gdy urząd ten został wypraktykowany i upowszechniony, stał się instytucją przyjętą przez prawo partykularne¹⁷.

Należy zauważyć, że biskupi upoważniając oficjałów do prowadzenia i rozstrzygania spraw spornych podlegających kompetencji sądownictwa kościelnego, ograniczali zakres ich jurysdykcji pod względem zarówno *ratio materiae*, jak i *ratio valoris*. Mniej ograniczeń w swych nominacjach posiadali oficjałowie generalni, więcej okręgowi. Zazwyczaj oficjałowie okręgowi nie mieli prawa sądzić spraw beneficjalnych. Sprawy te były zastrzeżone biskupowi lub oficjałowi generalnemu lub też mogli sądzić w zakresie ograniczonym wartością przedmiotu sporu, a także rozstrzygali spory dotyczące beneficjów zwykłych, z którymi nie była związana jurysdykcja ani godność¹⁸. Inaczej było z oficjałem okręgowym pomorskim, który początkowo nie miał pełnej jurysdykcji, a dopiero od połowy wieku XV otrzymywał od biskupa pełną władzę sądowniczą. Wynikało to z faktu posiadania przez oficjałów pomorskich tytułu oficjałów generalnych¹⁹.

Cechą specyficzną diecezji włocławskiej, wtedy zwanej kujawsko-pomorską, był jej podział na dwa odrębne oficjalaty: generalny włocławski albo kujawski i okręgowy (foralny) gdański, który stopniowo przekształcił się w generalny, co było spowodowane rozległością tej części diecezji i jej odległością od stolicy diecezji. Pierwszy obejmował część kujawską diecezji, a więc archidiaconaty włocławski i kruszwicki, drugi funkcjonował dla części pomorskiej diecezji, czyli dla archidiaconatu pomorskiego i przechodził różne koleje losu²⁰. Po reorganizacji administracji kościelnej w 1818 r. diecezja włocławska otrzymała nowe terytorium. Utraciła Pomorze wraz z Gdańskiem, za co w zamian otrzymała ziemie na południe od Włocławka aż po Częstochowę. Na skutek tego odziedziczyła po archidiecezji gnieźnieńskiej kilka oficjالاتów, a mianowicie urzędy konsystorskie w Kaliszu, Uniejowie i Wieluniu. Biskup Andrzej Wołowicz (1819–1822) ustanowił 31 grudnia 1818 r. dwa konsystorze

---

¹⁷ Vetulani, *Prawne stanowisko*, s. 473.

¹⁸ Hemperek, *Oficjalat okręgowy*, s. 161.

¹⁹ Chodyński, *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 73.

²⁰ S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, ABMK, 8(1964), cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny do wizytacji*, s. 35.

generalne: włocławski i kaliski. Natomiast w roku 1823 biskup Józef Koźmian (1823–1831) ustanowił obok dwóch dotychczasowych oficjالاتów generalnych okręgowy oficjالات w Piotrkowie Trybunalskim. Stan taki trwał do roku 1885, kiedy to biskup Aleksander Bereśniewicz (1883–1902) cofnął oficjالاتowi kalickiemu uprawnienia oficjالاتa generalnego. Po wejściu w życie promulgowanego w 1917 r. Kodeksu prawa kanonicznego 21 listopada 1918 r. powstał sąd biskupi we Włocławku, którym kierował oficjالات ks. Stanisław Chodyński, a także powstały trybunały sądowe w Częstochowie i Kaliszu, którymi kierowali wiceoficjالاتowie podlegli oficjالاتowi włocławskiemu²¹. Wiceoficjالاتem w Częstochowie był biskup pomocniczy Władysław Krynicki (1918–1927), późniejszy biskup włocławski, a w Kaliszu ks. Jan Sobczyński, proboszcz parafii św. Mikołaja²². W takim też stanie diecezja doczekała się następnych zmian w 1925 r. W tym to roku, mocą wydanej przez papieża Piusa XI dnia 28 października bulli *Vixdum Poloniae unitas* wprowadzono nowy podział metropolii i diecezji polskich. Bulla określiła także nowe granice diecezji kujawsko-kalickiej, przywracając jej nazwę „włocławska”²³.

2. Oficjالاتy w diecezji kujawsko-kalickiej (1819–1925) do KPK z 1917 r.

Pewien etap w funkcjonowaniu konsystorza wyznaczał upadek I Rzeczypospolitej. W kilka lat po utworzeniu Królestwa Polskiego doszło do reorganizacji administracji kościelnej na jego obszarze. Na mocy bulli *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 r. diecezja włocławska otrzymała nowe terytorium²⁴. Utraciła ona Pomorze wraz z Gdańskiem, za co w zamian otrzymała ziemie na południe od Włocławka aż po Częstochowę. W tym czasie, także w ramach reorganizacji struktur administracyjno-terytorialnych Kościoła katolickiego w Polsce, doszło do likwidacji archidiaconatów. Równocześnie zostały utworzone nowe okręgi oficjالاتkie. Do rzadkości należał fakt, iż na terytorium jednej diecezji były dwa konsystorze generalne. Stało się tak w przypadku diecezji włocławskiej w okresie 1819–1918. Z dawnego bowiem obszaru diecezji włocławskiej pozostało niewielkie terytorium, gdzie działał konsystorz generalny kujawski, natomiast na

²¹ Kujawski, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, s. 27–30.

²² Tamże, s. 30–31.

²³ Tamże, s. 31.

²⁴ *Papieżstwo wobec sprawy polskiej w latach 1772–1864*, wybór źródeł, opr. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 271–283.

przyłączonych obszarach z byłej archidiecezji gnieźnieńskiej rozpoczął działalność konsystorz kaliski²⁵.

Władza konsystorza kaliskiego rozciągała się nie tylko na sąsiednie dekanaty w ramach oficjalu o tej samej nazwie, ale także na dwa oficjaly okręgowe: w Piotrkowie i Wieluniu. Ten ostatni istniał już w 1440 r. i należał do najstarszych w archidiecezji gnieźnieńskiej²⁶. Oficjalat piotrkowski pochodził dopiero z drugiej połowy XVIII wieku. Wcześniej na tym obszarze funkcjonował oficjalat wolborski, który istniał zapewne już w połowie XV stulecia. Po przyłączeniu Wolborza wraz z okolicami do diecezji włocławskiej w 1764 r., konsystorz został przeniesiony do Piotrkowa Trybunalskiego. Niestety zaprzestał on swojej działalności po upadku Rzeczypospolitej. W tym samym czasie został zlikwidowany konsystorz radomszczański. Jego działalność rozpoczęła się przed 1630 r. Obejmował on swoim zasięgiem dekanat brzeski i radomszczański. Te dwa dekanaty leżały w południowej części archidiakonatu uniejowskiego²⁷. W północnej części tegoż archidiakonatu władzę sądowniczą sprawował oficjal, który rezydował w Uniejowie. Konsystorz ten został rozwiązany w 1815 r. po utworzeniu administracji generalnej części archidiecezji gnieźnieńskiej objętej granicami Królestwa Polskiego. W dniu 6 grudnia tegoż roku arcybiskup gnieźnieński Ignacy Raczyński zniósł również oficjalat generalny łowicki oraz oficjaly okręgowe w Kaliszu, Łęczycy i Wieluniu²⁸.

W tym samym czasie i w podobnych okolicznościach doszło do zmiany władzy sądowniczej nad niewielkim obszarem, który później w ramach oficjalu okręgowego piotrkowskiego podlegał władzy konsystorza generalnego kaliskiego. Chodziło o terytorium zlokalizowane w okolicach Częstochowy, które od najdawniejszych czasów wchodziło w skład dekanatu lelowskiego. Ze wspomnianym dekanatem związane było prawdopodobnie istnienie oficjalu o tej samej nazwie²⁹. Z czasem jednak ośrodek sądowniczy zlokalizowany został w sąsiedniej Pilicy, gdzie w 1611 r. została utworzona prepozytura. Działalność konsystorza pilickiego została po-

---

²⁵ Por. W. Właźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819–1918)*, CzST, 29(2002), s. 243.

²⁶ W. Patykiewicz, *Archidiakonat wieluński*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 32(1958) s. 119–120 i 156–157.

²⁷ Tenże, *Późniejsze oficjaly gnieźnieńskie*, RTK, 5(1958) z. 4, s. 117–121; por. Hemperek, *Oficjalat okręgowy*, s. 210.

²⁸ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, ABMK, 20(1970), s. 354–355.

²⁹ Właźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819–1918)*, s. 244.

twierdzona na synodzie w 1621 r. zwołanym przez biskupa krakowskiego Marcina Szyszkowskiego i trwała do upadku Rzeczypospolitej³⁰.

Wykonawcą bulli papieskiej reorganizującej administrację kościelną w Królestwie Polskim w 1818 r., która znosiła diecezję kujawsko-pomorską, a tworzyła diecezję kujawsko-kaliską, był biskup Franciszek Skarbek Malczewski (1815–1818). Został on mianowany pierwszym arcybiskupem metropolitą warszawskim³¹, a jego następcą w diecezji włocławskiej czyli kujawsko-kaliskiej został ks. Andrzej Wołłowicz (1819–1822)³². Po objęciu diecezji od razu ustanowił w diecezji dwa konsystorze generalne: włocławski i kaliski³³. O rozlokowaniu konsystorzy na terenie diecezji powiadomił duchowieństwo i wiernych w liście pasterskim z dnia 1 stycznia 1819 r. Na jego podstawie można ustalić jednoznacznie, iż oficjalatowi włocławskiemu podlegały parafie obwodu kujawskiego oraz czasowo (za zezwoleniem arcybiskupa warszawskiego) konsystorz generalny łowicki, dla parafii województwa kaliskiego „dopóki do miasta Kalisza jako stołecznego województwa kaliskiego przeniesiony nie zostanie”³⁴.

Z funkcjonowaniem konsystorza kaliskiego pojawiły się na początku pewne problemy organizacyjne i personalne, wynikające z braku odpowiednio przygotowanych ludzi, jak i potrzeby przeniesienia odpowiednich zasobów aktowych z konsystorza generalnego w Łowiczu, któremu dotychczas podlegały jednostki duszpasterskie w ramach wspomnianego oficjalu. Stąd w kwietniu 1819 r. władzę zwierzchnią dla konsystorza kaliskiego był nadal konsystorz generalny łowicki, co było sytuacją wyjątkową. Pierwsze zarządzenia z konsystorza kaliskiego zostały wysłane na początku maja tegoż roku. Podpisane one były przez oficjala ks. Gabriela Cedrowicza³⁵. W latach następnych konsystorzem kaliskim kierował

---

³⁰ W. Müller, *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII i XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 13(1965), z. 2, s. 82.

³¹ Z. Skiełczyński, *Archidiecezja warszawska w latach 1818–1830*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 4, red. E.H. Wyczawski, Warszawa 1978, s. 49–52.

³² Po swej konsekracji zamieszkał w Kaliszu. Władze carskie już 11 sierpnia 1818 r. mianowały ks. Wołłowicza biskupem diecezji kujawsko-kaliskiej, natomiast prowizję papieską otrzymał 29 marca 1819 r. Działalność swą w diecezji rozpoczął wcześniej, gdyż 26 grudnia 1818 r. został wybrany przez włocławską kapitułę katedralną administratorem diecezji kujawsko-kaliskiej. Zob. Właźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819–1918)*, s. 246.

³³ Chodyński, *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 34.

³⁴ Właźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819–1918)*, s. 246.

³⁵ W tym czasie w konsystorzu funkcjonowało dwóch surogatów: ks. Łukasz Traffarski, kustosz kolegiaty kaliskiej i ks. Bartłomiej Trzęsawski – kanonik honorowy kaliski, skarbnik, sekretarz, obrońca wężła małżeńskiego oraz notariusz, jedyny świecki pracownik. Chodyński

ks. Łukasz Traffarski, który dopiero za rządów biskupa Józefa Szczepana Koźmiana (1823–1831) otrzymał nominację na oficjała³⁶.

Podczas działalności biskupa Koźmiana zostało utworzone w konsystorzu kaliskim nowe stanowisko *regens Cancel[ariae] Post-Curialis Eppalis*, w czym należy dopatrywać się kancelarii zadwornej biskupa zajmującej się sprawami duszpasterskimi. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że urzędy kurii biskupiej w tamtym czasie dzieliły się na nadworne i zadworne oraz pozakurialne, które dzieliły się na administracyjne i sądowe. Urzędy nadworne zajmowały się działaniami administracyjnymi, duszpasterskimi i sądowymi i były kierowane przez archidiaconów oraz oficjałów i wikariuszy generalnych. Oba urzędy: nadworny i zadworny miały swoje kancelarie. W takiej postaci oficjaliał kaliski działał do czasów biskupa Michała Jana Marszewskiego (1856–1867), który przywrócił stolicę diecezji we Włocławku, zmniejszając skład kancelarii zadwornej w Kaliszu. W następnych latach biskupi zarządzali diecezją za pomocą konsystorza włocławskiego³⁷.

Nim jednak doszło do ustabilizowania władzy diecezjalnej we Włocławku, pierwszym konsystorzem w diecezji kujawsko-kaliskiej był konsystorz generalny kaliski. Od samego początku podlegały mu dekanaty: kaliski, kolski, koniński, lutomirski, warcki i sieradzki, sompoleński, stawiszyński, stawski, słupecki, szadkowski i uniejowski. Do 1823 r. konsystorzowi w Kaliszu podlegał oficjaliał okręgowy w Wieluniu, a po jego likwidacji dołączono do terytorium oficjaliału kaliskiego dekanat wieruszowski. W tym czasie konsystorzowi kaliskiemu podlegał drugi oficjaliał okręgowy w Piotrkowie Trybunalskim³⁸.

W wyniku represji po powstaniu styczniowym doszło do reorganizacji sieci dekanalnej. Diecezję podzielono wtedy na trzynaście dekanatów. Były to duże terytoria pokrywające się z terytoriami powiatów. Wtedy to do oficjaliału kaliskiego należało siedem dekanatów: kaliski, kolski, koniński, sieradzki, słupecki, turecki i wieluński. Natomiast do oficjaliału piotrkowskiego należały cztery dekanaty: częstochowski, łaski, noworadomski i piotrkowski³⁹.

---

ski, *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, s. 34; Zob. Właźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819–1918)*, s. 247.

³⁶ Por. tamże, s. 247–248.

³⁷ Zob. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980, s. 560–563;

³⁸ Właźlak, *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819–1918)*, s. 248–249.

³⁹ Tamże, s. 250.

W drugiej połowie XIX stulecia i na początku XX wieku, mimo iż w diecezji nie doszło do zmian terytorialnych oficjalatów, to w tym czasie nastąpiła istotna zmiana w funkcjonowaniu konsystorza. Otóż podczas działalności biskupa Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza (1883–1902) doszło do degradacji generalnego konsystorza kaliskiego, który od 1885 r. posiadał tylko uprawnienia konsystorza foralnego. Od tego momentu aż do 1925 r. jedynym konsystorzem generalnym na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej był oficjalat włocławski, któremu podlegały dwa konsystorze okręgowe: kaliski i piotrkowski⁴⁰.

3. Sąd Biskupi we Włocławku po promulgacji KPK z 1917 r.

Mimo zmian, które przewidywał Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r., w diecezji kujawsko-kaliskiej nadal ten sam duchowny sprawował urząd wikariusza generalnego w kurii biskupiej i oficjała w trybunale generalnym lub wiceoficjała w trybunale pomocniczym. W chwili utworzenia sądu biskupiego w diecezji kujawsko-kaliskiej biskup Stanisław Zdzitowiecki 20 listopada 1918 r. ustanowił Trybunał Generalny we Włocławku. Szefem sądu biskupiego dla całej diecezji, czyli oficjałem został ks. Stanisław Chodyński, zaś wiceoficjałem biskup Wojciech Owczarek (1918–1938). Oficjał należał do elity ówczesnego duchowieństwa diecezjalnego. Odbył studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie w 1901 r. nadano mu stopień doktora prawa kanonicznego. W latach 1887–1908 był rektorem Seminarium Duchownego we Włocławku. W tym okresie pracował w Konsystorzu Generalnym we Włocławku jako sędzia surogat, zaś po zrezygnowaniu ze stanowiska rektora seminarium został mianowany oficjałem. Władza diecezjalna ceniła jego kompetencje, dlatego w 1877 r. został kanonikiem włocławskim. W 1887 r. awansował na archidiakona kapituły włocławskiej, a w 1894 r. został dziekanem tejże kapituły. W trzy lata później papież Leon XIII (1878–1903) obdarzył go godnością protonotariusza apostolskiego. W wyniku przeprowadzonych zmian został mianowany oficjałem i wikariuszem generalnym. Niestety po kilku miesiącach od tej nominacji zmarł 16 maja 1919 r. we Włocławku⁴¹. Po nim stanowisko oficjała objął dotychczasowy wiceoficjał biskup

---

⁴⁰ Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 518–519.

⁴¹ R. Prejs, *Administracja diecezjalna w Królestwie Polskim w latach 1864–1918. Studium prozopograficzne*, Lublin 2012, s. 123; B. Cieślak, *Profesorowie prawa kanonicznego*, w: *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Profesorowie i moderatorzy XX wieku*, red. W. Hanc, K. Rulka, Włocławek 1997, s. 17–18.

Wojciech Owczarek, który obowiązki te spełniał również po 1925 r., czyli w okresie diecezji włocławskiej⁴².

W akcie erekcyjnym trybunału włocławskiego biskup Stanisław Zdzitowiecki ustanowił pięciu sędziów prosynodalnych w osobach księży: A. Borowskiego, P. Czapli, R. Filipskiego, W. Kwarciańskiego (do 1920 r.) i F. Mikulskiego. Powołał też obrońcę węzła małżeńskiego ks. R.J. Kosowskiego, którego w 1919 r. zastąpił ks. S. Maternowski, zaś w latach 1921–1922 urząd ten sprawował ks. J. Leśnik. Po kilkunastomiesięcznym wakacie w 1924 r. biskup dokonał nominacji obrońcy węzła małżeńskiego, którym został ks. W. Gmachowski. Wszyscy oni byli zatrudnieni w urzędach kurialnych. Jedynie notariusz ks. J. Łytkowski nie był zatrudniony kurii. W 1919 r. zastąpił go ks. N. Ast, pracownik kurii. W analogiczny sposób postąpiono w 1922 r., kiedy funkcję po nim przejął ks. W. Gmachowski⁴³. W 1924 r. notariuszem został ks. Stefan Biskupski i pełnił ten urząd do końca omawianego okresu. Był najbardziej wykształconym kapłanem pełniącym tę funkcję. Studiował prawo kanoniczne w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w 1932 r. uzyskał tytuł doktora, w 1937 r. habilitację, a w 1954 r. został profesorem zwyczajnym. W latach 1953–1956 był wikariuszem kapitulnym diecezji warmińskiej⁴⁴.

Dla odległych południowych krańców diecezji biskup ustanowił Trybunał Pomocniczy w Częstochowie, którego szefem 20 listopada 1918 r. został biskup Władysław Krynicki z tytułem wiceoficjała⁴⁵. Do pełnienia tej funkcji był dobrze przygotowany. Studia specjalistyczne odbył w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie w 1886 r. uzyskał stopień magistra teologii. Po powrocie do diecezji objął obowiązki wykładowcy seminarium włocławskiego, którego w latach 1890–1902 był wicerektorem. W 1910 r. mianowano go wizytatorem klasztorów diecezji kujawsko-kaliskiej, a w 1914 r. rektorem Seminarium Duchownego we Włocławku. W dniu 29 lipca 1918 r. papież Benedykt XV (1914–1922) mianował go biskupem pomocniczym diecezji kujawsko-kaliskiej. Po ustanowieniu diecezji częstochowskiej w 1925 r. został przeniesiony do

---

⁴² H. Jabłonowska, *Owczarek Wojciech Stanisław, krypt.: W.O., (1875–1938)*, w: SPTK, t. 6, Warszawa 1983, s. 597–598.

⁴³ Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918–1939*, s. 234–235.

⁴⁴ K. Rulka, *Biskupski Stefan, (1895–1973)*, w: SPTK, t. 5, Warszawa 1983, s. 119–124.

⁴⁵ S. Zdzitowiecki, *Nominacja wiceoficjałów sądu biskupiego*, KDWł, 12(1918), nr 12, s. 333.

Kalisza na równorzędne stanowisko. Po śmierci ordynariusza, biskupa Stanisława Zdzitowieckiego, został wybrany wikariuszem kapitulnym diecezji. W dniu 21 listopada 1927 r. został mianowany biskupem wrocławskim. Zmarł 7 grudnia 1928 r. w Warszawie⁴⁶.

W akcie erekcyjnym trybunału częstochowskiego biskup Zdzitowiecki ustanowił pięciu sędziów prosynodalnych. Byli to wybitni duchowni, wśród nich ks. M. Ciesielski. Odbył studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie uzyskał w 1899 r. stopień magistra teologii. Za zasługi został odznaczony w 1918 r. godnością kanonika kaliskiego, zaś w 1924 r. kustoszem tejże kapituły oraz w 1922 r. prałatem domowym. Był zaangażowany w działalność patriotyczną na Śląsku w czasie plebiscytu. W uznaniu zasług Wojciech Korfanty odznaczył go w 1921 r. Krzyżem na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi. W diecezji częstochowskiej był konsultorem diecezjalnym (1926–1934), egzaminatorem prosynodalnym i cenzorem ksiąg religijnych (1926–1934)⁴⁷. Innym kapłanem zaangażowanym w działalność trybunału jako sędzia był ks. W. Jasiński, który także odbył studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie uzyskał w 1913 r. stopień kandydata teologii. W 1926 r. został rektorem Seminarium Duchownego w Łodzi. W dniu 21 sierpnia 1930 r. został biskupem sandomierskim, zaś 30 września 1934 r. przeniesiono go na stanowisko biskupa łódzkiego. W czasie II wojny światowej prześladowany przez Niemców został wydalony z diecezji. Z biskupstwa łódzkiego zrezygnował 12 grudnia 1946 r.⁴⁸ Innym kapłanem zaangażowanym w działalność trybunału w Częstochowie był ks. F. Mirecki. Odbył studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Petersburgu, uzyskując w 1894 r. stopień magistra teologii. Po studiach podjął pracę w konsystorzach wrocławskim, gdzie był sekretarzem, obrońcą węzła małżeńskiego i regensem. Za zasługi odznaczony w 1913 r. godnością kanonika kaliskiego, w 1920 r. został kustoszem, a w 1924 r. dziekanem tejże kapituły. W diecezji częstochowskiej był wikariuszem generalnym (1926–1929) i konsultorem diecezjalnym (1926–1948). W uznaniu zasług w 1927 r. awansowany na prałata domowego⁴⁹.

---

⁴⁶ ArDWł, Akta personalne bp. Władysława Krynickiego, sygn. 161, passim; B. Kawczyński, *Krynicki Władysław Paweł, krypt.: Wł.K. (1861–1928)*, w: SPTK, t. 6, s. 227–231.

⁴⁷ J. Związek, *Ciesielski Michał ks.*, w: EK, t. 3, Lublin 1985, kol. 482–483.

⁴⁸ K. Dąbrowski, *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński 1873–1965*, Łódź 1990, s. 14n.

⁴⁹ W. Właźlak, *Ks. Franciszek Mirecki (4 X 1869 – 21 XII 1948)*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”, 79(2005), nr 9–11, s. 100–101.

Sędzią prosynodalnym został także ks. M. Nassalski. Odbył studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie uzyskał w 1887 r. stopień magistra teologii. Po powrocie do diecezji został wykładowcą seminarium wrocławskiego. W latach 1895–1896 został przez władze carskie zesłany na Syberię. Po powrocie z zesłania redagował czasopisma katolickie. W 1911 r. został proboszczem parafii św. Barbary w Częstochowie. W uznaniu zasług w 1919 r. został odznaczony godnością prałata domowego. Po utworzeniu diecezji częstochowskiej pracował na różnych stanowiskach w kurii biskupiej. W latach 1926–1937 był oficjałem Sądu Biskupiego w Częstochowie⁵⁰. Zasłużonym duchownym awansowanym na sędziego prosynodalnego był ks. Bolesław Wróblewski, któremu za działalność patriotyczną władze carskie zakazały pracy duszpasterskiej. W odrodzonej Polsce był posłem do Sejmu. Za zasługi dla diecezji w 1917 r. został odznaczony kanonią honorową kaliską, w 1924 r. godnością prałata domowego, w 1949 r. awansowany na protonotariusza apostolskiego. Ponadto był kanonikiem honorowym lubelskim. W diecezji częstochowskiej był konsultorem diecezjalnym⁵¹. Do sędziów prosynodalnych w 1921 r. dołączył ks. A. Grochowski, który po święceniach kapłańskich pracował w duszpasterstwie, szkolnictwie oraz w konsystorzu piotrkowskim, gdzie w latach 1894–1916 był asesorem. W diecezji częstochowskiej był konsultorem diecezjalnym, egzaminatorem prosynodalnym, sędzią prosynodalnym i cenzorem ksiąg religijnych. Za gorliwą działalność kapłańską został odznaczony kanonią honorową kaliską i kanonią honorową łódzką⁵².

W trybunale częstochowskim oprócz wymienionych sędziów prosynodalnych, pracował także obrońca węzła małżeńskiego, którym w 1918 r. został ks. J. Leśnik. Po trzech latach pracy na tym stanowisku został przeniesiony do trybunału wrocławskiego na analogiczne stanowisko. Z funkcji tej zrezygnował w 1922 r., gdyż został wykładowcą seminarium wrocławskiego. Do wspomnianych obowiązków był dobrze przygotowany, gdyż odbył studia specjalistyczne w Akademii Duchownej w Petersburgu, które ukończył uzyskaniem w 1913 r. stopnia magistra teologii. Za zasługi dla diecezji został odznaczony w 1926 r. godnością szambelana

---

⁵⁰ K. Rulka, *Nassalski Marian, krypt.: Ks. M.N., N. (1860–1942)*, w: SPTK, t. 6, s. 529–535.

⁵¹ J. Związek, *Wróblewski Bolesław (1867–1951)*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 3, Lublin 1995, s. 194–195.

⁵² W. Patykiewicz, *Ks. Antoni Grochowski (1860–1937)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 38(1964), nr 9, s. 204.

honorowego⁵³. Po jego odejściu z trybunału częstochowskiego od 1921 r. obowiązki te spełniał ks. Tadeusz Peche⁵⁴. Po nim w 1923 r. na tym stanowisku pracował ks. Karol Makowski, który w rok przed objęciem tego stanowiska uzyskał stopień doktora teologii w Uniwersytecie św. Tomasza w Rzymie⁵⁵. Był on ostatnim na tym stanowisku przed utworzeniem diecezji częstochowskiej. W trybunale pracował jeszcze notariusz, którym został ks. W. Gmachowski⁵⁶. W 1922 r. zastąpił go ks. Bronisław Kochanowicz⁵⁷, po którym w rok później obowiązki przejął ks. Wojciech Mondry. Pracował on do końca omawianego okresu⁵⁸.

Obok trybunału generalnego w stolicy diecezji oraz podległego mu trybunału częstochowskiego ordynariusz ustanowił Trybunał Pomocniczy w Kaliszu. Jego szefem został ks. J.N. Sobczyński z tytułem wiceoficjała. Od 1887 r. był wykładowcą seminarium wrocławskiego, zaś od 1894 r. był notariuszem konsystorza wrocławskiego. W 1901 r. zrezygnował z dotychczasowych stanowisk i przeniósł się na probostwo do Kalisza. Jednocześnie podjął obowiązki sędziego surogata w konsystorzu kaliskim, zaś w 1905 r. został jego oficjałem. W 1918 r. po zmianach w prawie kanonicznym został wiceoficjałem trybunału kaliskiego i piastował ten urząd do 1925 r., a następnie również w latach 1927–1929, kiedy ostatecznie uległ on likwidacji. Był cenionym za pracę na dotychczasowych stanowiskach, dlatego w 1898 r. został mianowany kanonikiem honorowym, w 1910 r. kanonikiem gremialnym kaliskim, w 1913 r. kustoszem, w 1919 r. dziekanem, w 1924 r. archidiaconem i ostatecznie w 1926 r. prepozytem tejże kapituły. Nadto w 1930 r. został odznaczony godnością prałata domowego⁵⁹.

W akcie erekcyjnym trybunału kaliskiego biskup Stanisław Zdzitowiecki ustanowił dwóch sędziów prosynodalnych. Pierwszym był ks. Adam Marczewski, który stanowisko to piastował do 1929 r. Był

---

⁵³ Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji wrocławskiej w latach 1918–1939*, s. 236n.

⁵⁴ Tamże, s. 236.

⁵⁵ Tamże, s. 182n.

⁵⁶ Tamże, s. 236.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ S. Librowski, *Ksiądz Jan Nepomucen Sobczyński (1861–1942)*, ABMK, 2(1961), z. 1–2, s. 323–330; W. Kujawski, *Sobczyński Jan Nepomucen (1861–1942)*, w: SPTK, t. 7, Warszawa 1983, s. 141–142.

absolwentem Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, gdzie uzyskał stopień doktora teologii. W uznaniu zasług w 1919 r. został kanonikiem kaliskim, w 1926 r. dziekanem tejże kapituły. Drugim sędzią prosynodalnym został ks. Ignacy Płoszaj, który stanowisko to piastował do 1925 r. Do tej pracy był dobrze przygotowany, gdyż wcześniej pracował w konsystorzu kaliskim na stanowisku sędziego surogata. Jego kompetencje dostrzegły władze kościelne, które w 1899 r. mianowały go prepozytem kapituły kaliskiej i prałatem domowym. Wraz z sędziami prosynodalnymi, ustanowiono obrońcę węzła małżeńskiego. Został nim ks. Zenon Kalinowski, który stanowisko to piastował do 1929 r. W uznaniu zasług w 1924 r. odznaczono go tajną szambelanią, w 1931 r. został kanonikiem kaliskim. W trybunale był jeszcze zatrudniony notariusz ks. Stanisław Masłowski, którego w 1919 r. zastąpił ks. Józef Michałowski. Z kolei w 1921 r. zastąpił go ks. Tadeusz Rutkowski, na którego miejsce w 1923 r. został powołany ks. Władysław Zabłocki. Funkcje tę sprawował do końca omawianego okresu⁶⁰.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że po promulgacji Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. w miejsce jednostek terytorialnych, czyli oficjalatów: włocławskiego, kaliskiego i piotrkowskiego powołano nowe okręgi, czyli wikariaty generalne. Wikariat włocławski obejmował dekanaty: brzeski, chodecki, nieszawski, piotrkowski, radziejowski i włocławski, które znajdowały się na terytorium powiatu nieszawskiego, płockiego i włocławskiego. Wikariat częstochowski nawiązywał do dawnego oficjalatu piotrkowskiego i obejmował dekanaty: bełchatowski, brzeźnicki, częstochowski, gidelski, gorzkowicki, kłobucki, łaski, mstowski, pabianicki, piotrkowski, radomszczański, tuszyński, widawski, które znajdowały się na terytorium powiatu częstochowskiego, łaskiego, łódzkiego, piotrkowskiego i radomszczańskiego. Wikariat kaliski obejmował dekanaty: izbicki, kaliski, kolski, koniński, koźminecki, sieradzki, słupecki, stawiszynski, stawski, szadkowski, tuliszkowski, turecki, uniejowski, warcki, zagórowski, złoczewski, które znajdowały się na terenie powiatu kaliskiego, kolskiego, konińskiego, łęczyckiego, sieradzkiego i słupeckiego. Według schematyzmów diecezjalnych dekanaty: bolesławiecki, praszkowski, wieluński i wieruszowski, które znajdowały się na terytorium powiatu wieluńskiego w 1923 r. zostały przeniesione z wikariatu kaliskiego do częstochowskie-

---

⁶⁰ Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918–1939*, s. 236n.

go⁶¹. Niestety nie była to prawda, gdyż biskup Stanisław Zdzitowiecki już 20 listopada 1918 r. przydzielił dekanaty z powiatu wieluńskiego z dawnego oficjalu kaliskiego do wikariatu częstochowskiego⁶². Jeszcze przez kilka lat schematyzmy diecezjalne powielały ten błąd, używając nadto dawnego określenia oficjalu dla nowo powstałych okręgów czyli wikariatów⁶³. Analizując strukturę administracyjno-terytorialną ówczesnej diecezji kalisko-kujawskiej należy zauważyć, iż najmniejszym był wikariat włocławski, gdyż w jego skład wchodziły 52 parafie. Wikariat częstochowski obejmował 149 parafii, zaś w skład wikariatu kaliskiego wchodziły 153 parafie⁶⁴. Ów stan struktury administracyjno-terytorialnej obowiązywał do 28 października 1925 r., kiedy południowe obszary diecezji kujawsko-kaliskiej zostały przyłączone do nowo powstałej diecezji częstochowskiej. Na bazie Trybunału Pomocniczego w Częstochowie powstała kuria biskupia nowej diecezji⁶⁵.

W skład Sądu Kościelnego we Włocławku po jego ustanowieniu wchodził: oficjał, niekiedy wiceoficjał, sędziowie, notariusze, promotor sprawiedliwości i jeden lub dwóch obrońców węzła małżeńskiego. Od samego początku aż po dzień dzisiejszy trybunał włocławski był sądem pierwszej instancji dla diecezji włocławskiej. Przez wiele lat po zakończeniu II wojny światowej pełnił również funkcję trybunału drugiej instancji, a nawet przez pewien czas, na podstawie delegacji prymasa Stefana Wyszyńskiego, rozstrzygał sprawy małżeńskie jako trybunał trzeciej instancji. W latach 1945–1962 Trybunał Włocławski pełnił rolę sądu drugiej instancji dla Sądu Kościelnego Archidiecezji Poznańskiej⁶⁶. Od roku 1955 do 1968 Sąd Kościelny Diecezji Włocławskiej pełnił funkcję trybunału trzeciej instancji jako sąd upoważniony przez prymasa Stefana

---

⁶¹ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1923*, Wladislaviae 1923, s. 20–21; *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1924*, Wladislaviae 1924, s. 28–29.

⁶² S. Zdzitowiecki, *Nominacja wikariuszów generalnych*, KDWi, 12(1918), nr 12, s. 332.

⁶³ Analogiczne dane zawierają schematyzmy aż do 1923 r. – *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1919*, Wladislaviae 1919, s. 15–17.

⁶⁴ Kujawski, *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, s. 30–31.

⁶⁵ W. Właźlak, *Judicium succursale Czenstochoviensis (1918–1925)*, „Gubernaculum et Administratio. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji WSP w Częstochowie”, 2002, z. 2, s. 13–17.

⁶⁶ Zob. Akta Sądu Kościelnego,teczka: Sprawozdania do Sygnatury Apostolskiej 1992–2002.

Wyszyńskiego do spraw w charakterze Trybunału Apostolskiego trzeciej instancji w pierwszym lub drugim turnusie⁶⁷.

* * *

Działalność oficjalatów, a tym samym sądownictwa kościelnego diecezji wrocławskiej, wiązała się ściśle z rozwojem sądownictwa kościelnego w Kościele na ziemiach polskich, jak też ze zmianami administracyjno-terytorialnymi diecezji, a w historii diecezji wrocławskiej było ich bardzo wiele, poczynając od okresu kujawsko-pomorskiego (1123–1818), a kończąc na okresie kujawsko-kaliskim (1818–1925) i okresie po 1925 r., czyli okresie ściśle wrocławskim. We Wrocławku, stolicy diecezji, różnie nazywanej w ciągu jej dziejów (kruszwicką, kujawsko-pomorską, kujawsko-kaliską i wrocławską), od samego początku, tj. od XIII wieku, istniał i funkcjonował oficjalat generalny, któremu podlegała część kujawska diecezji. W roku 1918 (21 listopada), zgodnie z przepisami Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. i postanowieniem biskupa wrocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego przekształcił się on w Sąd Biskupi Wrocławski. Oficjalat pomorski, początkowo foralny, w XV wieku przekształcił się w generalny, a po zmianie granic diecezji w 1818 r. w diecezji działały dwa oficjالاتy generalne: wrocławski i kaliski. Ten ostatni był generalnym do roku 1885. Ostateczne zmiany w organizacji sądownictwa diecezji wrocławskiej spowodowało wejście w życie norm Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 r. Reorganizacja podziału administracyjnego Kościoła w Polsce w 1925 r., większa liczba diecezji, spowodowały, że dla realizowania jurysdykcji sądowej i wykonywania sprawiedliwości wystarczały oficjالاتy w stolicach diecezji. Stąd też po 1925 r., wraz ze zmianą granic diecezji i odejściem okręgu częstochowsko-piotrkowskiego do nowych diecezji, przestał istnieć okręgowy konsystorz piotrkowski, a później konsystorz okręgowy kaliski.

Tak więc poczynając od okresu diecezji wrocławskiej (od 1925 r.) możemy powiedzieć, że w diecezji istniał i działał tylko trybunał diecezjalny generalny we Wrocławku, nazywany Biskupim Sądem Duchownym, później noszący nazwę Biskupiego Sądu Kościelnego Diecezji Wrocławskiej czy wreszcie nazywany Sądem Kościelnym Diecezji Wrocławskiej. Ta ostatnia nazwa zaczęła funkcjonować głównie po roku 1950 i tak jest obecnie.

---

⁶⁷ ArDWI, Akta Sądu Kościelnego z lat 1945–1976; por. J. Borucki, *Działalność sądu kościelnego we Wrocławku w okresie powojennym (1945–2000)*, w: *Prawda i miłość. Księga pamiątkowa ku czci Biskupa Bronisława Dembowskiego na złoty jubileusz kapłaństwa*, Wrocław 2003, s. 370.

**SYSTEM AND ORGANIZATIONAL CHANGES
IN THE JUDICIARY OF THE DIOCESE OF WLOCLAWEK
IN THE YERS 1918–1925 AGAINST THE BACKGROUND
OF THE DEVELOPMENT OF THE CHURCH JUDICIARY IN POLAND**

Keywords: Wloclawek diocese, church judiciary, jurisdiction of the Wloclawek diocese, church court of the Wloclawek diocese.

Abstract: The activity of the judiciary of the Wloclawek diocese was closely related to the development of the church judiciary in Poland and the administrative and territorial changes of the diocese. Throughout the history of the Wloclawek diocese, there were a lot of them, starting from the Kuyavian-Pomeranian period (1123–1918), ending with the Kuyavian-kalisz period (1818–1925) and the period after 1925, i. e. the strictly Wloclawek period. In Wloclawek the capital of the diocese, from the thirteenth century, there was and functioned a general official, which in 1918 (November 21), in accordance with the provisions of the Code 1917 and the decision of Stanislaw Zdzitowiecki, Bishop of Wloclawek, was transformed into the Bishop's Court of Wloclawek. The Pomeranian official office, initially formal, functioning for a part of the Pomeranian diocese, was transformed into a general one in the 15th century, and after the diocese's borders were changed in 1818, two general offices operated in the diocese: Wloclawek and Kalisz. The latter was the general until 1885. The final changes in the organization of the judiciary of the Wloclawek diocese resulted in the entry into force of the norms of the Code of Canon Law of 1917.

The reorganization of the administrative division of the Church in Poland in 1925, and a greater number of dioceses, meant that official residences in the capitals of the dioceses were sufficient for the exercise of judicial jurisdiction and the exercise of justice. Hence, after 1925, with the change of the borders of the diocese and the departure of the Częstochowa-Piotrków district into new dioceses, the district consistory of Piotrków and later the district consistory of Kalisz ceased to exist. Therefore, starting from the period of the Wloclawek diocese (from 1925), we can say that in the diocese there was and operated only the diocesan general tribunal in Wloclawek, called the Bishop's Clerical Court, later the Bishop's Church Court of the Wloclawek Diocese or finally the Church Court of the Wloclawek Diocese. The latter name began to function mainly after 1950 and it is so today.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

Akta Sądu Kościelnego z lat 1945–1976.

ArDWł, Akta personalne bp. Władysława Krynickiego, sygn. 161.

ArDWł, Akta Sądy Kościelnego,teczka: Sprawozdania do Sygnatury Apostolskiej 1992–2002.

- Codex Iuris Canonici Pii X Pontificis Maximi iussu digestus. Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, 1917, ed. P. Gasparri, Typis Polyglottis Vaticanis, Romae 1934.
- Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1919*, Wladislaviae 1919, s. 15–17.
- Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1923*, Wladislaviae 1923, s. 20–21.
- Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri, tam saecularis quam regularis, dioecesis Vladislaviensis seu Calissiensis pro anno Domini 1924*, Wladislaviae 1924, s. 28–29.
- Pius XI, *Vixdum Poloniae unitas*, AAS, 17(1925), s. 521–528.
- Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772–1864*, wybór źródeł, opr. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 271–283.
- Borucki J., *Działalność Sądu Kościelnego we Włocławku w okresie powojennym (1945–2000)*, w: *Prawda i miłość. Księga pamiątkowa ku czci Biskupa Bronisława Dembowskiego na złoty jubileusz kapłaństwa*, Włocławek 2003, s. 365–378.
- Chodyński Z., *Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej*, Włocławek 1914.
- Cieślak B., *Profesorowie prawa kanonicznego, w: 425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Profesorowie i moderatorzy XX wieku*, red. W. Hanc, K. Rulka, Włocławek 1997, s. 17–18.
- Dąbrowski K., *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński 1873–1965*, Łódź 1990.
- Dębiński J., *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918–1939*, Toruń 2010.
- Gręźlikowski J., *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji włocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Włocławek 2000.
- Gręźlikowski J., *Sądownictwo diecezji włocławskiej – historia i terażniejszość – na tle rozwoju sądownictwa kościelnego w Polsce*, *IusMatr*, 9(2004), s. 151–184.
- Hemperek P., *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV–XVIII wieku. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974.
- Hemperek P., *Oficjalaty okręgowe w Polsce*, *RTK*, 17(1971), z. 5, s. 51–73.
- Jabłonowska H., *Owczarek Wojciech Stanisław, krypt.: W.O., (1875–1938)*, w: *SPTK*, t. 6, Warszawa 1983, s. 597–598.
- Kawczyński B., *Krynicky Władysław Paweł, krypt.: Wł.K. (1861–1928)*, w: *SPTK*, t. 6, Warszawa 1983, s. 227–231.
- Kujawski W., *Sobczyński Jan Nepomucen (1861–1942)*, w: *SPTK*, t. 7, Warszawa 1983, s. 141–142.
- Kujawski W., *Zarys dziejów diecezji włocławskiej*, w: *Diecezja Włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 15–49.
- Kumor B., *Archidiaconat*, w: *EK*, t. 1, Lublin 1985, kol. 869–873.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich*, *ABMK*, 20(1970) s. 344–358.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.

- Librowski S., *Ksiądz Jan Nepomucen Sobczyński (1861–1942)*, ABMK, 2(1961), z. 1–2, s. 323–330.
- Librowski S., *Wizytacje diecezji włocławskiej*, ABMK, 8(1964), cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny do wizytacji*, s. 13–186.
- Müller W., *Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII i XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 13(1965), z. 2, s. 75–88.
- Patykiewicz W., *Archidiakoniat wieluński*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 32(1958), s. 119–157.
- Patykiewicz W., *Ks. Antoni Grochowski (1860–1937)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 38(1964), nr 9, s. 203–205.
- Patykiewicz W., *Późniejsze oficjalaty gnieźnieńskie*, RTK, 5(1958), z. 4, s. 112–128.
- Preis R., *Administracja diecezjalna w Królestwie Polskim w latach 1864–1918. Studium prozopograficzne*, Lublin 2012.
- Rulka K., *Biskupski Stefan, (1895–1973)*, w: SPTK, t. 5, Warszawa 1983, s. 119–124.
- Rulka K., *Nassalski Marian, krypt.: Ks. M.N., N. (1860–1942)*, w: SPTK, t. 6, Warszawa 1983, s. 529–535.
- Silnicki T., *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927.
- Skiełczyński Z., *Archidiecezja warszawska w latach 1818–1830*, w: *Studia z historii Kościoła w Polsce*, t. 4, red. E.H. Wyczawski, Warszawa 1978, s. 9–206.
- Tomczak A., *Kancelaria biskupów włocławskich w okresie księgi wpisów (XV–XVIII w.)*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 69(1964), z. 3.
- Ulanowski B., *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w XVI wieku*, „Archiwum Komisji Prawniczej Akademii Umiejętności w Krakowie”, 1(1895), s. 348–499.
- Vetulani A., *Początki oficjalu biskupiego w Polsce*, „Nowa Polonia Sacra”, 3(1939), s. 42–54.
- Vetulani A., *Prawne stanowisko oficjalu biskupich w Polsce w XV stuleciu*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. 1, Kraków 1938, s. 463–481.
- Właźlak W., *Judicium Succursale Czenstochoviensis (1818–1925)*, „Gubernaculum et Administratio. Zeszyty Naukowe Instytutu Administracji WSP w Częstochowie”, 2002, z. 2, s. 13–17.
- Właźlak W., *Konsystorze generalne w diecezji kujawsko-kaliskiej (1819–1918)*, CzST, 29(2002), s. 237–256.
- Właźlak W., *Ks. Franciszek Mirecki (4 X 1869 – 21 XII 1948)*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”, 79 (2005), nr 9–11, s. 98–102.
- Zdzitowiecki S., *Nominacja wiceoficjalu Sądu Biskupiego*, KDWł, 12(1918), nr 12, s. 333.
- Zdzitowiecki S., *Nominacja wikariuszów generalnych*, KDWł, 12(1918), nr 12, s. 332.
- Związek J., *Ciesielski Michał ks.*, w: EK, t. 3, Lublin 1985, kol. 482–483.
- Związek J., *Wróblewski Bolesław (1867–1951)*, w: *Słownik biograficzny katolicyzmu społecznego w Polsce*, t. 3, Lublin 1995, s. 194–195.